

SANAYİ TOPLUMUNDA ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ VE BU SÜREÇTEKİ TÜRK SENDİKACILIĞININ GELİŞİM SOSYOLOJİSİ

Arş.Gör. Osman ŞİMŞEK*

In this study; it is argued that one the most important factors in working life in the process of industrial society is trade-unions. It is aimed to analyze their sociological development in Turkey in terms of the framework of the principles of industrial society.

GİRİŞ

Yaklaşık son 10 yıllık süreçte sanayi sonrası toplumundaki çalışma hayatının yeni ilkeleri tartışılmaktadır. Bu süreçteki değişmeyi anlayabilmek için öncelikle sanayi toplumu çalışma ilişkilerini ele almak gerekmektedir. Türkiye ise sanayileşme süreci açısından konu ile ilişkilendirilebilir. Buna göre bu çalışmada sanayi toplumu Türkiye ilişkisi açısından çalışma hayatı unsurlarından biri olan sendika kurumunun sanayi toplumu sürecinde sanayi toplumu ilkeleri ışığında Türk toplumsal yapısındaki sosyolojik gelişme profiline ortaya konulması istenmektedir. Böylece bu çalışmanın konuya yaklaşımı yoluyla sanayi sonrası toplumdaki çalışma ilişkilerinin değişimini anlamaya bir ölçüde katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Zaten içinde bulunduğumuz dinamik toplumsal yapı, sanayi sonrası kültürünü öğrenmeyi de gerekli kılmaktadır. Türk işgücü sanayi sonrası toplumdaki yeni iş gücü özelliklerini yakalayabilmesi için köylülere tarımda bağımsız çalışanlara, pazarcılara, enformal sektörde çalışan niteliksiz ve yarı nitelikli geniş kitlelere sanayi toplumu türünün işçilik tipini hızla geçerek, sanayi sonrası toplumun yeni işçi tipini öğretmesi gerekmektedir. (Ekin 2001: 17)

1. Sanayi Toplumu

Dünya toplumları, 18. yüzyıla kadar genellikle benzer sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşam düzeyinde bulunmuşlardır. 18. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa merkezli endüstriyel gelişmeler, sanayi toplumu yapısını

* Gazi Üniversitesi i.i.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri Bölümü Çalışma Sosyolojisi.

ortaya çıkarmıştır. Bu yapısal değişimden dolayı dünyayı geleneksel toplum, geleneksel ile sanayi toplumu arasındaki geçiş toplumu ve sanayi toplumu diye 3 kategoriye ayırmak mümkün hale gelmiştir.

Bu bölümdeki çalışmada, geleneksel toplum ve geçiş toplumu veri olarak kabul edilip, sanayi toplumu belirteçleri incelenecektir.

1.1. Sanayi Toplumu Üzerine Görüşler

Sanayi toplumu: İş bölümünün, uzmanlaşmanın geliştiği, nüfusun arttığı birincil ilişkilerin (bireylerin yüzyüze ilişkileri, "ben" yerine "biz" duygusunun hakim olması) azaldığı, buna karşın ikincil ilişkilerin öne çıktığı (toplumsal açıdan farklılaşma) toplum türüdür (Kızılcelik-Erjen 1992: 353).

Sanayi toplumu kavramı Saint Simon'a kadar götürülebilir. Saint Simon'un düşünceleri ile daha yakın dönemdeki bilim adamlarının pek çoğunun kuramı arasında süreklilik olduğu söylenebilir (Giddens 1994: 37). Sanayi toplumu ile ilintili olarak pek çok düşünürün ileri sürdüğü görüşler aşağıda tartışılmaktadır. Bu düşünürlerden birisi olan Giddens'in görüşleri şöyle özetlenebilir:

1. Modern dünyada görülen en önemli değişimler dizisi geleneksel toplumdan, makine üretimine ve mal mübadelesine dayalı "sanayi toplumu"na geçişle ilişkilidir. Pek çok yazar, "gelenek" ve "modernlik" kavramlarını toplumdan topluma değişen biçimlerde bir arada bulunabileceğini belirtmişlerdir.

2. Geleneksel toplumdan modern (sanayi) toplumuna geçişi tarihte ilerlemeci bir hareket olarak belirtilir. Sanayi toplumlarındaki çatışma ve gerilimler inkar edilmemekle beraber, bu olumsuzluklar endüstri düzeninin olumlu yanları ile dengelenebildiği söylenebilir. Sanayi toplumu, aristokrat ya da eşraf ile avam kesimi arasındaki belirgin toplumsal ayrımların katı biçimlerinin çözüldüğü bir toplumdur. Aynı zamanda bu toplumda fırsat eşitliğinin mevcut olduğu da söylenebilir.

3. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da görülen sınıf çatışmaları, tarımsal yapıdan sanayi yapısına geçişte yaşanan sıkıntıların sonucu olarak değerlendirilir. Sanayi toplumunda "sınıf çatışmasının kurumlaşması" kavramı öne çıkmaktadır. Sanayi toplumunun oluşturduğu ilk dönemlerde sınıf çatışmaları çok şiddetli ve sınıflar arası münasebetler gerilimli olmaktadır. Bu şiddetli çatışma ve gerilimler sanayide kabul edilmiş toplu sözleşme biçimlerinin yerleşmesi ile önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Böylece oy verme, siyasal parti kurma hakkı gibi pek çok

siyasal vatandaşlık hakları, bu çatışma ve gerilimin sonucunda ortaya çıkmıştır.

4. Liberal demokratik devletin ortaya çıkışı, geleneksellikten modernliğe geçişe yardımcı olan temel bir unsurdur. Giddens'a göre pek çok yazar, bu devlet biçiminin sanayi toplumlarının yayılmasıyla beraber gözlendiğini varsaymak eğilimindedir. Buna karşın bazı başka yazarlar ise liberal demokratik devletin farklı özelliklerinin farkında olup, modern devletin toplumsal değişmelerde anahtar bir rol oynadığını iddia ederek, liberal demokratik devlet olgusunu sanayi toplumlarının yayılmasına bağlanması görüşünü eleştirmişlerdir.

5. Sanayi toplumu kuramının savunucuları, nerede mevcut olursa olsun, endüstri düzeni için ortak bir temelin bulunduğunu kabul etme eğiliminde olmuşlardır. Bu düşünce, Clark Kerr ve arkadaşları tarafından savunulmuştur. Kerr'in "yaklaşma" kuramına göre, sanayi toplumları birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da, temel kurumları bakımından gittikçe zorunlu bir benzeşmeye sürükleyen "sanayileşme mantığı" denen bir olgu ortaya çıkar. Geleneklerin kalıntıları kayıp oldukça, toplumlar ne kadar çok sanayileşirlerse o kadar çok benzerler. Clark Kerr'in "yaklaşma" kuramına karşın Bendix gibi pek çok yazar, modern toplumlarda gelenekçilik ve modernliğin birbiriyle kaynaştığı değişik biçimlere rastlamanın mümkün olduğunu vurgulayarak, Kerr'in yaklaşma kuramını eleştirmişlerdir.

Giddens sanayi toplumlarının belirgin ortak özelliklerinin mevcut olduğunu iddia eden yazarların olduğunu, dahası sanayi toplumlarının böylesi ortak niteliklerinin, bu toplumların radikal dönüşümlere uğramalarını engelleyen özellikler olduğunu söylemektedir. Max Weber'i izleyen pek çok yazar, "büyük ölçekli kuruluş"un modern toplumların zorunlu bir niteliği olduğunu ve bunun belirli evrensel ilkelerinin bulunduğunu iddia etmektedirler.

6. Sanayi toplum kavramı ile dünyadaki sanayileşmemiş toplumlar yönünden "modernleşme kuramı" ile çoğu kez yakın bir ilişki kurulmuş gelmiştir. Ancak sanayi toplumunun orjin olarak Batı kültüründe şekillenmiş olan kurumları ihtiva etmesi ve endüstrileşme sürecinde diğer toplumların, Batıdan bazı yönlerden farklı olacağı kabul edilmektedir (Giddens 1994: 41).

Dahrendorf'da sanayi toplumu kuramına "Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması" adlı eseri ile katkı sağlamıştır. Ona göre endüstriyel üretim geçici bir olay olmayıp, belki de sonsuza kadar devam edecek bir süreçtir. Dahrendorf "sanayileşme"yi malların fabrikalarda veya benzeri yerlerde makine aracılığıyla üretilmesi olarak ifade etmekte olup, buna

bağlı olarak da sanayi toplumunu, endüstrileşmenin hakim olduğu ekonomik kurumlaşmanın gerçekleştiği toplum olarak ifade etmektedir (Giddens 1994: 42)

Dahrendorf'un ortaya koyduğu kuramda sanayi toplumu, çok sayıda uyumsuzluk ve anlaşmaların bir arada bulunduğu farklılaşma toplumdur. Uyumsuzluklar, politika ve iktisat kurumsal düzeninin içinde yer alır. Buna ilaveten toplumsal hareketliliğin gelişmesiyle, fırsat eşitliğinin yaygınlaşmasının olabilirliği sözkonusudur. Yine Dahrendorf'un kuramında sanayi toplumları, içlerinde birbirlerinden farklı gruplaşmalar (gruplar) arasında servet ve güç bakımından önemli farklılıklar bulunduğu için eşitliğe dayalı toplumlar değildirler. Ancak toplum içinde daha üst seviyelere çıkmak isteyen bireylerin önüne pek çok fırsatlar çıkma ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada eğitim olgusu devreye girmektedir. Dahrendorf'a göre bir sanayi toplumunda eğitim sistemindeki başarı veya başarısızlık bireylerin toplumsal mevkilerini belirleyen önemli bir unsurdur. Bundan dolayı "sosyal hareketlilik" sanayi toplum yapısındaki hayati unsurlardan birisi olmaktadır (Giddens 1994: 45). Dahrendorf bu noktada Durkheim'in kişinin doğal yeteneğine bağlı olan "iç eşitsizlik" ve toplumsal yapıdan kaynaklanan "dış eşitsizlik" tanımlamalarına paralel düşmektedir.

Raymond Aron ise bir sanayi toplumunun birbirlerine benzemeyen beş ayrı özelliğinin olduğunu belirtir. Aron'a göre ilk esas girişimin (teşebbüsün) ev ekonomisinden, yani aileden ayrılmasıdır. İşyerini artık evden uzaklaşan fabrika ve tesislerin taşındığı yeni bir ortam olarak görmektedir. İkinci özellik ise, sanayi toplumu orijinal işbölümü modelini getirmiştir. İşbölümü modern endüstri toplumunda bir sermaye birikiminin mevcudiyetini gerektirmektedir. Sanayi medeniyeti sermayenin çoğalması için her işçiyi, önemli bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar (Aron 1997: 65-66) Sanayi toplumu kavramından kalkınma ekonomisi kavramı çıkarılabilir. Bu geçişte, Marx'ın "biriktiriniz, biriktiriniz, bu Peygamberlerin yasasıdır" ifadesi kendini göstermektedir. Marx, bunu kapitalist toplumu anlatmak için ileri sürmektedir. Fakat sermaye birikimi günümüzde yalnızca kapitalist toplumları kapsamamaktadır. Marx, kapitalizmi hem bir ekonomik girişim modeli, hem de diğer kurumların bu ekonomik yapılanma modeliyle yakın ilişki içinde olduğunu düşündüğünden, kapitalizmi bir toplum tipi olarak kabul etmektedir. Bu yüzden Marx, "sanayi toplumu"ndan çok "kapitalist toplum" ile ilgilenmiştir (Giddens 1994: 47). Oysa kapitalizm; özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki ekseninde yoğunlaşmış bir meta üretim sistemidir. Bu ilişki bir sınıf sisteminin temelini oluşturmaktadır.

Aron, sanayi toplumlarını tanımlayan dördüncü özelliği rasyonellik olarak belirler. Bu özellik çalışmanın gelişme sürecinde sermayeye ihtiyacı olduğu dönemlerde önem kazanır. Dolayısıyla bütün modern sanayi toplumu, ekonomik hesap veya rasyonel hesap denilen bu unsurdan bağımsız hareket edememektedir. Beşinci özelliği de sanayi girişimleri kavramından çıkartılır. Bu ise, işçinin çalışma alanı içinde kendini tamamen işine vermesidir. Bu durum üretim araçlarının mülkiyeti sorununu ortaya çıkarmaktadır (Türkdoğan 1981: 24).

Sanayi toplumu yapı özelliklerine Aron'un beş ilkesinden başka diğer bazı özellikler de ilave edilebilir.

Sanayi toplumu ile birlikte o zamana kadar varolmayan yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır ve bu yapı mevcut sosyal sınıfları, grupları, zümreleri ve sosyal tabakaları derinden etkilemiş ve değişime uğratmıştır. Yine sanayi toplumu süreciyle sosyolojik anlamda cemaat hayatından "kendi içine kapalı" iktisadi ve sosyal düzenden "para ve piyasa" ekonomilerine geçilmiş, böylece geleneksel sektöre karşı, modern sektör istihdamını artırmıştır (Ekin 1994: 3). Ayrıca sanayi toplumu toplumsal yapısının diğer simgeleri olarak kâr, verimlilik, bireyselleşme, ulus devlet yapısının ortaya çıkması gibi başlıca faktörleri de belirtebiliriz (Giddens 1994: 65).

1.2. Çalışma İlişkileri Kapsamında Sanayi Toplumu Özellikleri

Çağdaş çatışmacı sosyolog Dahrendorf'un genel olarak sanayi toplumu kuramı ile ilgili görüşlerine yukarıda yer verilmiştir. Burada ise Dahrendorf'un sanayi toplumundaki çalışma ilişkilerine yönelik sorunun sosyolojik çözümlemesi ele alınarak konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Çatışma, sosyolojik olarak toplumdaki kişi ve gruplar arasındaki karşıtlık olarak tanımlanır (Giddens 2000: 616). Çatışmacı sosyolog Dahrendorf, Marx'ın sermaye, emek, sınıf ve diğer konulardaki görüşlerinin bir kısmını kabul etmekte, bir kısmını da kabul etmemektedir (Poloma 1993: 116). Dahrendorf bu kabul etme-etmeme görüşlerini 19. yüzyıldan buyana sanayi toplumlarında ortaya çıkan değişimlerden bazılarını dayandırmıştır. Bu değişimlerden önemlileri şunlardır: 1) Sermayenin ayrışması, 2) Emegın parçalanması, 3) Yeni orta sınıfın ortaya çıkışıdır (Poloma 1993: 116). Dahrendorf bu değişimlerden her birini Marx'ın bu konudaki görüşleri ile mukayese ederek inceler.

Marx, kapitalizm üzerine yazdığı dönemlerde toplumda üretim araçlarının mülkiyeti ve bunlar üzerindeki kontrol aynı kişilerin elinde bulunmaktaydı. Sanayici veya burjuvazi, kapitalist sistemin sahibi ve yöne-

ticisi durumunda bulunmakta ve buna karşın proleterya ise hayatını devam ettirebilmek için sanayici veya burjuvaziye bağımlılık göstermek zorundaydı. Dahrendorf'a göre Marx, 20.yüzyılda üretim araçlarının mülkiyetinin ve kontrolünün birbirlerinden ayrılacağı konusunu öngöremedi. Bir çok hissedarından hiç birisinin tek başına kontrol edemediği büyük şirket yapılarının meydana çıkışı, Dahrendorf'un "sermayenin ayrışması" diye ifade ettiği süreç için iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu uzmanlaşma çağında bir şirketi kontrol edenler onun sahibi olamayacağı gibi, şirketin sahipleri de şirketi denetlemiyor olabilmektedir. Uzmanlık ve olgunlaşma çağında bir şirketin yöneticileri tıpkı işçileri gibi ücretle kiralanabilmekte veya sadece bir bölümüne ortak edilebilmektedir. Dahrendorf'a göre "sermayenin ayrışması" Marx'taki sermayenin mülkiyetini ve kontrolünü tekelinde tutan burjuvazinin belirgin olarak ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır (Poloma 1993: 117). 20.yüzyılın başlangıcı ile mülkiyet ve kontrol ayrılmış ve mülkiyet ve kontrol artık tek bir kişi veya kişilerle ailenin kontrolünden çıkmıştır.

Dahrendorf'a göre sermayenin değil, emeğin de parçalanması konusu ortaya çıkmıştır. Proleterya artık homojen bir grup olma özelliğini yitirmiştir. 19.yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfı kendi içinde tabakalaşmaya (katmanlaşma) uğramış, kalifiye işçilerin tepede ve kalifiye olmayan işçilerin ise altta yer aldıkları bir hiyerarşi oluşmuştur. Proleterya da tıpkı burjuvazi gibi kendi içinde farklılaşmış bir grup olarak oluşmuştur (Poloma 1993: 117).

Dahrendorf'a göre gerek sermayenin, gerekse de emeğin ayrışması ve buna bağlı olarak da orta sınıfın genişlemesi durumunu Marx öngörememiştir. Sermaye ve emeğin ayrışması ve Marx'ın sınıfsal devrimin gerçekleşmesi öngörüsünün de başarısızlığa uğramasında etkili olmuştur. Marx 19. yüzyılda orta sınıfın varlığını kabul etmiş, ancak bu sınıfın devrim zamanında burjuvaziye karşı proleteryanın yanında yer alacağını düşünmüştü. Marx ayrıca işçiler için toplumsal hareketlilikle eşdeğerde giden sendikaları da öngörememiştir.

Dahrendorf'a göre Marxist bir devrimin gerçekleşmemesinin en önemli kuramsal nedeni, çatışmaların kurumlaşma yoluyla düzenlenmesidir (Poloma 1993: 118). Bu düzenleme veya kurumlaşma, toplumsal hareketliliği kolaylaştıran ve işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen sendikaların ortaya çıkışı ile görülmektedir. Sınıf çatışmalarının kurumlaşması durumu, Dahrendorf'a göre sermaye ve emeğin birbirlerini meşru menfaat kesimleri olarak değerlendirmeleri ile başlamıştır.

Sonuç olarak Dahrendorf'un formülasyonuna göre menfaat grupları bir kez sağlandı mı, artık yarı gruplar olmaktan çıkarak, toplumsal de-

ğişmeye yol açan çatışmalara girerler. Marx'ın önemle üzerinde durduğu emek ve işletme arasındaki çatışma, sendikalar vasıtasıyla kurumsallaşmıştır. Sendikalar da yasal ve ekonomik alanlardaki çatışmayı başarılı bir şekilde yürüterek, toplumun tabakalaşma sisteminde değişikliklere neden olmuşlardır. Sanayi toplumunda böylece yeni orta sınıfın ortaya çıkışı, sınıfsal çatışmanın kurumlaşması ile mümkün olabilmıştır (Poloma 1993: 120)

1.2.1. Teknik Anlamda Endüstriyel Gelişimin Sanayi Toplumundaki Özellikleri

İncelememizin konusu açısından sanayi toplumu olgusunu iki yönlü ele almaktan yanayız. Bu bölümde sanayi toplumundaki endüstriyel gelişimin teknik boyutunu, bir sonraki bölümde de diğer yönü, yani sanayi toplumunun toplumsal yapı boyutunu konu alan açık toplum, sendika, demokrasi, siyaset olgularını ele alacağız.

Sanayi toplumu sürecinde endüstriyel ilişkileri oluşturan unsurların, bu toplum yapısındaki rollerini şu şekilde izah edebiliriz:

Vasıflılık: Sanayi sistemi, işçilerin yüksek vasıf ve mesleki bilgiyle donanmalarını gerektirmektedir. Vasıflı işgücü sanayileşmenin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bundan dolayı vasıflı ve mesleki uzmanlığa haiz işgücü meydana getirmek, sanayileşen toplumların öncelikli meselelerinden birisini teşkil etmektedir.

Bilim ve teknik: Sanayi toplumlarında bilim ve teknik dinamiktir. Üretilen mal ve üretim metotlarında sürekli ve hızlı değişimler olmakta, böylece bu yeni gelişmelere uyum sağlayacak vasıflılık hali önceki döneme göre farklılık gösterecektir. Böyle bir dinamik süreçte gelişmelerden, değişmelerden kopmamak için işgücünün devamlı eğitimi ve yeniden eğitimi mecburiyet halini almaktadır. Bu süreç, iş ve meslek açısından "hareketlilik" ile ileri derecede coğrafi ve sosyal hareketliliği de beraberinde getirmektedir.

Sanayi toplumlarında bireyleri ve grupları birbirine bağlayan, değer, inanç, fikir ortaklığını oluşturan kendine has "birlik ve uyum anlayışı" bulunmaktadır. Sanayi toplumlarında bilim ve teknik bilgi önemli bir görev ifa etmekte, bilimsel bilgiyi sanayiye aktaran ve uygulayan bireyler, önemli gelir ve prestij kazanabilmektedir (Ekin, 1994; 18-19)

Çalışma ve çalışma koşulları: Çalışma, yetişkin olan bir insanın toplumsal yaşamında pek önemli bir yer tutmaktadır. Yetişkin bir insan yaklaşık gününün 1/3'ünü çalışarak geçirmektedir (Coşkuner 2001: 23). Çalışmanın insan hayatında böylesi önemli bir yer işgal etmesi nedeniyle

de gelişen sanayi sistemi de, çalışma saatlerini de değiştirmeye doğru bir yönelim ortaya koyabilmiştir. Sanayi toplumu teknoloji ağırlıklı bir toplum ve tüketim esaslı bir zihniyet kurgulaması nedeniyle bazı sanayi dallarında sürekli üretim yapma ihtiyacı doğmuştur. Sanayi toplumlarında teknik ve uzmanlaşma nedeniyle büyük örgütlere ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece büyük işletmelerde yönetenlerle yönetilenler arasında işbirliği ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu toplum yapısında, mal ve hizmetler üretimi genellikle büyük firmaların kontrolündedir. Endüstri sisteminin yürüyebilmesi için bu firmalardaki yöneticilerle işçiler arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi ve kurallara bağlanması ihtiyacı kendini göstermiştir. Hiyerarşi kademelerindeki işçi ve yöneticilerin hak ve ödevlerinin belirtilmesi ihtiyacı vardır. Bu hak belirtmeleri; çalışma kuralları, ödüllendirme, disiplin, işten çıkarma, transfer, iş uyuşmazlıkları, terfi gibi pek çok konuyla ilgilidir.

İşgücü profili: Modern sanayi toplumunda sanayileşme sürecinin tabii bir sonucu olarak, işçi-işveren ilişkileri önem kazanmıştır. Bu ilişkinin toplu pazarlık düzenini belirleyici bir fonksiyonu vardır. Günümüzde Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki ülkelerin pek çoğunda işgücünün % 60 ile % 80'i arasındaki kesim, tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Geri kalan sınırlı bir kesim ise, hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektörlerinde en önemli istihdam kaynağı devlet memurluğu sağlamakta klasik bağımsız zanaat, seyyar satıcılık ve esnafılık ise diğer istihdam biçimlerini belirlemede etkili olmaktadır (Ekin 1994: 22). Bu istihdam türlerine ilaveten son 30 yıllık süreçteki gelişmelerin enformel sektör terimini de ortaya çıkardığı ifade edilebilir. Bu terim kayıtlı işler ile diğerleri arasında ayrımı ortaya koyarak bazı türdeki "iş"ler için kullanılması sözkonusu olmaya başlamıştır (TÜBA Ajans 2002: 26). Diğer taraftan da işgücünün çok az bir kısmı imalat sanayiinde çalışmaktadır. Sanayileşme ve iktisadi gelişmeye paralel olarak tarımda çalışanların sayısı, imalat sektöründe çalışanların lehine giderek gerilemekte ve aynı zaman dilimi içinde imalat sanayii de hizmet sektörü lehine küçülmeye başlamaktadır (Ekin 1994: 22).

Endüstrileşmenin işgücü yapısına, dolayısıyla sanayi sistemine etkileri özellikle işgücünün "statü" (meslekteki mevki) dağılışında ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ülkeler nüfus sayımları, Birleşmiş Milletlerin tavsiyeleri çerçevesinde işgücünü statü açısından dört değişik grupta toplamaktadır; bu gruplar bağımlılar (ücret ve maaş mukabili çalışanlar), işverenler, bağımsız çalışanlar ve ücretsiz aile yardımlarını alanlardır. Sanayi devriminden bu yana, neredeyse bütün ülkelerde bağımlılar kesimi büyük bir hızla artmıştır. Sanayileşmenin dinamik sürecinde işgücünde bağımlıların nisbi öneminin artmasının yanında, buna ilaveten "beyaz ya-

kalılar"ın da giderek önemi artmıştır (Ekin 1994: 28). Çünkü süreç sermaye ve teknolojik gelişme sonucunda buna organize olamamış, mavi yakalı işçiler yerine beyaz yakalı işçilerin sermaye-teknoloji-beyaz yakalı işçi ilişkisinde bu kesimin giderek güçlenmesine izin vermektedir (Galbraith 1967: 274). Gerçekte bağımlıların mavi ve beyaz yakalı ayrımında, süreç beyaz yakalıların lehine işlemiştir. Ancak sanayi toplumu sürecinde beyaz yakalıların durumu, sanayi sonrası toplumdaki pozisyonundan çok geridir. Sanayi sonrası toplumda beyaz yakalı kesim bilgi ile donanmış, işletmenin tekno-strüktür yapısının temel fonksiyonlarından birini oluştururken, sanayi toplumunda zaman içerisinde mavi yakalıları ile beyaz yakalıları arasındaki farklar giderek azalmış, hatta beyaz yakalı işçilerin önemli bir kısmı fabrika işçisine göre daha az ücret alır hale gelmiştir. Böylece beyaz yakalı işçilerin ilk ortaya çıktıkları döneme göre gelir avantajını kaybetmeye başlamışlardır. Diğer taraftan sanayi toplumunda büroda çalışma koşullarının teknolojiye bağlı olarak gelişmesi, beyaz yakalı kesimin buralarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ancak buralarda yöneticilerle beyaz yakalıları arasında mesafe giderek açılmıştır,

Sanayi toplumunda otomasyon teknolojilerinin iktisadi hayata tatbik edilmesi sonucu bu durumun beyaz yakalı kesimin sayısında hızlı artışlara yol açtığı söylenebilir. Otomasyon teknolojileri sadece beyaz yakalı kesimi etkilemekle kalmayıp, bu süreçte fikir işçilerinde artma eğilimi göstermiştir. Sanayi toplumu bir süreç olarak ele alınırsa, mekanizasyondan otomasyona geçişin, sanayi sektöründe hızlı üretim artışına, istihdamda nisbi gerilemeye yol açtığı söylenebilir.

Sanayi toplumunda teknolojinin gelişmesi sonucu, ekonomik anlamda üretim kapasitesinin genişlemesi ve gelir seviyesinin artması gibi etkiler, işgücünün sektörel dağılımını etkilemiş ve buna bağlı olarak işgücünün hizmetler sektöründe istihdama yönelmesi gözlenir olmuştur. Bu duruma örnek vermek gerekirse, toptan-perakende ticaret, sağlık, eğitim ve başka profesyonel hizmetler, kamu yönetimi, günlük yaşamla ilgili özel hizmetler, güzellik salonları, turizm, eğlence, banka ve sigortacılık sahasındaki faaliyetler hızla genişlemiştir. Modernleşme süreci şehir ve şehir yaşantısını geliştirdiğinden, şehir ve modern sektör yaşantısı maddi mallar tüketimine ilaveten hizmet sanayilerine karşı talepteki artışı hızlandırmış, profesyonel, teknik-büro ve yöneticilikle ilgili fikir işçileri istihdamı hızla artmıştır. Fikir işçilerinin yoğun olarak görüldüğü sektör, hizmetler sektörüdür. İleri bir ekonomide hizmetler sektörüne bağlı unsurlardaki gelişmeler, işbölümünü, rasyonalizasyonu, standardizasyonu, koordinasyonu ve planlamanın gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bu alanda da fikir işçilerinin istihdam edilme oranını yükseltmiştir. Yani bu teknolojik yapıda; mühendislik, yöneticilik, satış personeli, reklam ve ilan işlerinde

çalışanlar, daktilo ve stenograflar, telefon operatörleri, her çeşit büro personeli kısaca fikir işçilerinin önemi ve sayısı giderek artmıştır (Ekin 1994: 28-29).

Sonuç itibariyle sanayi toplumu 18.yüzyıldan başlayıp, 20.yüzyılın son 10-15 yılına kadar etkili bir süreç olup, bu süreç de kendi içinde değişmelere uğramıştır. Ancak sanayi sonrası topluma geçiş noktasında veya bir başka deyişle sanayi toplumunun son döneminde gelinen nokta itibariyle, toplam işgücünün önemli bir kısmının "bağımlı" statüsünde çalışması ve bu bağımlı kesim içinde çeşitli unsurların etkisiyle fikir işçilerinin öneminin ve sayısının giderek arttığı ifade edilir.

1.2.2. Açık Toplum, Sendika, Demokrasi, Siyaset Gibi Kavramların Sanayi Toplumundaki İşlevleri

Toplum türü: Sanayi toplumu "açık bir toplum"dur yargısına varmak mümkündür. Yine bu toplumda çekirdek aile tipi belirgin olarak öne çıkmakta, bu durum ise ailenin işlevini sınırlamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi süreç, şirket veya firma yönetimlerini, ailelerden çok profesyonel yöneticilerin kontrolüne bırakma durumunu ortaya çıkarmıştır (Ekin 1994: 19).

Sendika olgusu: Sanayi toplumlarını ifade eden en etkin kurumların başında işçi sendikaları gelmektedir (Yazıcı 1996: 25). Sanayi toplumunda işçilerin işyerlerinde çalışmalarında karmaşayı ortadan kaldıracak çeşitli kurallar zaman içerisinde oluşmuştur. Örneğin üretim yöntemi, istihdam şartları, işçinin işyerinde belirli bir hiyerarşiye bağımlılığı gibi pek çok konuları düzenleyen kurallar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda sanayi işçisi kendisini bir normlar ağı içinde bulmaktadır. Sanayileşmenin ilk evrelerinde sanayileşme ile sanayi işçisi arasında karmaşık bir ilişki türü oluşmuştur. Bu durum işçi-işveren çatışmasına yol açıp, işçilerin protesto hallerine yol açmıştır. Zamanla bu protestolar, teşkilatlı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Böylece sendikalar çalışma hayatına girmiş ve sanayi toplumunda sendikalar, işletme yönetimi ve devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde etkin rol oynamaya başlamışlardır (Ekin 1994: 33).

Sürecin gelişmesi ile birlikte sendikalar, kurumsal ağırlıklarını toplumda kabul ettirmişlerdir. Sendikaların işledikleri rolün önemi toplum tarafından kabul edilmesi, fonksiyonel olan sendikaların zamanla değişime uğramalarına neden olmuştur. Böylece toplumsal yapıların farklı özellikler taşıması gerçeği, sendikacılık hareketlerinin de farklı felsefe ve yapılara sahip oluşuna yol açmıştır (Ekin 1994: 69).

Demokrasi olgusu: Demokrasi öyle bir siyasi sistemdir ki, bunda siyaset doğrudan doğruya ya da vasıtalı biçimde çoğunluk tarafından ka-

rarlaştırılıp ve çoğunluktan farklı düşünen azınlıkların da siyasi temsil hakkına sahip oldukları ve bu kesimin de çoğunluk haline gelebilme imkanının sağlandığı sistemdir. Demokrasiyi siyasi hayatın siyasi yönden imtiyazlı bir sınıfın kontrolünde bulunmadığı biricik hükümet şekli olup, demokraside sınıfın bulunmadığı bir yapıdır (Spitz 1994: 72-73). Ortaylı'ya göre de demokrasi, Tocqueville'e göre toplumların geleceğini gösteren büyük olay demokratik harekettir. Tocqueville fabrikaların gelişmesini önemsemektedir. Ona göre sanayi toplumunda hadiselerden birisi, bireylerin hayat şartlarının birbirine yaklaşması ve geçmişteki aristokratik hiyerarşinin parçalanması ile tanımladığı demokratik hadisedir (Aron 1997: 27).

Tocqueville, Marx'dan farklı olarak, özgür ve demokratik dönemlerde insanları birbirinden ayıran ve aynı yerde beraberce kalmaya mecbur eden hiçbir sebebin bulunmadığını söyleyerek (Tocqueville 1994: 137), sanayi toplumu ile kaynaşmış, demokratik hareketin ara sınıfları çoğaltacağı yönünde bir inanç taşımaktadır. Tocqueville'ye göre demokratik bir toplum, ara sınıfların miktarca artması ile anlaşılabilir (gelir kategorisi anlamındaki sınıflar). Çok zengin kişiler ile çok fakir kişiler hep var olacaktır, ancak orta seviyede olanların sayısı da giderek artacaktır. Böylece Tocqueville'ye göre demokratik toplumlar giderek yeknesaklaşacaklar ve çalkantıları devam ettiği sürece kavga etmeye devam edeceklerdir, fakat sonuçta pek ihtilal yanlısı olarak da gözükmeyeceklerdir (Aron 1997: 31). Böylece de hür ve demokratik toplumlar, daimi olarak zenginlik, refah ve rekabetin tadına varmış bireylerden meydana gelecektir (Tocqueville 1994: 137).

Demokrasi anlayışı içinde işçilerin katılımını sağlamak açısından onların faaliyetlerinin kontrollerinin ölçüsünü tespit etme anlamında farklı görüşler ve farklı vurguların tartışıldığı çok sayıda değişik teoriler ortaya konmaktadır. Dolayısıyla bu tartışmalar demokrasi ile sanayinin birbirine uyum sağlamasını daha da kolaylaştırma anlamında olumlu etkiler ortaya koyabilmektedir (Duncan 1989: 285). Bu anlamda demokrasi-sanayi ilişkisinde bu iki olgunun birbirlerine uyumunu kolaylaştırmak için dört tür demokrasi anlayışından, yani seçkinler (elits) demokrasisi, liberal demokrasi, çoğulcu demokrasi ve katılımcı demokrasiden yararlanılmaktadır (Duncan 1989: 287). Öte yandan dünyadaki sanayi toplumlarında (özellikle Batı demokrasileri) uygulanan demokrasi sonucunda bir tarife de ulaşmak gerekirse de demokrasi, belirli menfaat gruplarının, belirli kuvvet gruplarının organize olduğu sermaye ve medyayı kontrollerinde tutan, bunlarla belirli bir biçimde insanları yönlendiren bir sistem olarak (Ortaylı 1996: 186-187) belirtilmektedir.

Sonuç olarak, genel olarak demokrasi, gruplar arası çıkar mücadelelerinin kurallara bağlandığı ve mücadele neticesinde çıkarların optimum bir dengede makro bütünleşmeye ulaştığı siyasal kalıp olarak anlaşıldığında, sendika hareketi ile demokrasinin birbirlerini karşılıklı olarak geliştiren iki olgu olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu ilişki ise sanayileşme süresince çok önemli değişimler yaşamış olan işçi hareketi tarihi yönünden en uzun ömürlü ve en köklü ilişkiyi de gösterme (Yazıcı 1996: 42) yönünde de güçlü işaret verebilmektedir.

Siyaset olgusu: Sendikalar bir yandan toplu pazarlık, diğer taraftan da siyasi aktivitelerle amaçlarını iki yönden realize etmeye çalışırlar. Geniş bir açıdan değerlendirildiğinde, sendikaların siyasi aktiviteleri daha baskın olarak kullandıkları görülür. Kimi ülkelerde sendikalar bir veya bir çok siyasi partiyle ilişkiler kurmakta ve sosyal yasaların geliştirilmesinde bir baskı grubu olarak görev ifa etmektedirler. Daha az sayıdaki kimi ülkelerde ise sendikalar doğrudan işverenle pazarlık yöntemiyle çalışma şartlarını değiştirmek amacına yönelmektedirler.

Sendikaların siyasi faaliyetlerini şöyle tarif edebiliriz:

Sendikalar hükümet kontrolünü bir partiden diğerine değiştirmek için bir siyasi partiye destek verebilir,

Sendikalar iktidarda olan partinin hangisi olduğunu dikkate almaksızın baskı, lobi, görüşme ve ikna yolları araçlarıyla lehine yeni koşullar elde edebilir,

Sendikalı işçiler doğrudan kendileri siyasi teşkilatlanmaya yönelebildikleri gibi, son olarak da sendika liderleri kendi siyasi tercihlerine göre mevcut partilerin kadrolarında yer alarak çalışanları yasama organında temsil etmeye ve bu partilere etki yaparak çalışanların haklarını geliştirici yasaların çıkmasına çalışabilirler (Ekin, 1994; 84). Böylece sendikalar kendi toplumsal işlevlerini yerine getirebilmek için siyaset kurumu ile çeşitli düzeylerde ilişki içinde bulunarak, çalışanların lehine sonuçlar elde etme çabasına girer.

2. Sanayileşme Sürecinde Türk Toplum Yapısındaki Sendikacılığın Gelişimi

Sanayi ihtilalinden önce insan-toprak ilişkileri düzeni, devlet yapısının askeri, mali ve iktisadi bütün organizasyonlarının temelini oluşturmakta idi. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren, kendi temel özellikleriyle uyuşan bir toprak düzenini ve buna bağlı olarak ortaya çıkan üretim ilişkilerini kendi bünyesinde uzun süre yaşattı. Osmanlı, kuruluşundan itibaren bütün alanlarda olduğu gibi, çalışma hayatında da devir al-

dığı kültürel mirası veya diğer bir ifade ile zihniyet dünyası mirasını daha da zenginleştirerek devam ettirdi. "Hak" kavramı üzerindeki tartışmalara yeni katkılar sağlayarak, kavrama yeni boyutlar katmıştır (Yazıcı 1996: 48-51).

Osmanlı devlet ve toplum düzeninin devamının sağlanmasında toplumun değer sisteminden alınarak anlam bulan iki temel kavram "eşitlik" ve "adalet"dir. Bu iki özellik Osmanlı toplumunda fert-toplum dengesi içerikli bir yaklaşımı öne çıkardığından (Türkdoğan 1997: 120), Osmanlı toplumunda toprak ve soy asaleti gibi Batı tarzı sınıflama mekanizmalarının gelişmesine de sürekli karşı çıkmıştır.

2.1. Çalışma İlişkileri Bağlamında Osmanlı Sosyo-Kültürel Yapısı

İslam inanç biçimi, Osmanlı toplumu sosyo-kültürel sisteminin temelini oluşturmaktadır (Bilgiseven 1985: 457). Osmanlı çalışma hayatı da böylesi bir zihniyet dünyasının fonksiyonu olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Osmanlı sosyal yapısı, bu inanç sisteminin etkisiyle de emek ve çalışmayı kendine özgü olarak biçimlendirip ona göre de kurgulayabilmiştir (Ülgener 1981: 69).

Sosyal yapı: Osmanlı toplumunun kuruluş felsefesi kültür değerleri ve dünya görüşü açısından farklılaşmayı, merkezden kopmaya uyan bir modeli kabul etmez. Toplum sistemi bütünleşmeyi, kümeleşmeyi gerektirir. Toplum besleyen kurallar ve değerler sistemi bu amacı gerçekleştirmek için kurgulanmıştır. Bundan dolayı Osmanlı toplum düzeni merkezi bir yapı özelliği taşır (Türkdoğan 1981: 339). Osmanlı Devleti'nin temelindeki kültür değerleri, dayanışmacı bütünleştirici merkezi yapı özelliği ve sınıflamaya izin vermeyen sosyal yapısı daha çok fonksiyonel ve siyasi ayrımlara dayandığından, Batı Avrupa sosyal yapısından farklı olduğu görüşü Barkan, İncelik, Bilgisever, Mardin gibi pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Cem 1970: 79).

Osmanlı sosyal yapısı, sosyal zümreler arasında Batı Avrupa'da olduğu gibi geçişin çok zor gerçekleştiği bir sosyal yapı olmayan ancak yönetilenler ile yönetilenler diye de ikili bir özellik ortaya koyabilmektedir. Mardin'e göre Koçi Bey'in sıradan vatandaş (reaya), ulema ve askeri (seyfiye) olmak üzere üçlü bir tanımlamasından da söz etmektedir (Avcılar 1994: 336). Osmanlı sosyal yapısında Padişah haricinde kul-yöneticiler ve yönetilenler arasında bir "akışkanlık", Osmanlı toplumsal yapısının ve tabakalaşma sisteminin en önemli niteliği olarak belirtilebilir.

Çalışma hayatı: Osmanlı sosyal yapısında çalışma hayatındaki en belirgin araç, öncelikle "toprak" olup bunu özellikle şehir hayatındaki esnaf ve zanaatkar birlikleri (Ahilik) oluşturmaktadır. Üretim alanında Os-

manlı toplumunun sosyal yapısının Batı Avrupa sosyal yapısından farklı oluşunun en önemli belirteci hiç şüphesiz Batı Avrupa'da görülen servaj rejimidir. Batı Avrupa'da uygulanan servaj rejiminin bu sosyal yapının gelişmesine ciddi katkılar sağlayan unsurlardan birisi olmasına karşın, Osmanlı Devleti ise servaj rejimi gibi bu türden ekonomik bağımlılığı artırıcı gelişmelere mani olan bir yaklaşım içinde bulunarak kendi sosyal yapısına uygun ekonomi ve tarımsal politikaları uygulamış olduğu ifade edilmektedir (Barkan 1980: 674). Çünkü her iki toplumdaki dünya görüşü, ekonomi anlayışı ve buna dayalı olarak toplum ve insan anlayışlarında da ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Osmanlı sosyal yapısında çalışma hayatındaki üretim faaliyetini gerçekleştirenlerin esnaf ve zanaatkar birlikleri (Ahiler) olduğu daha önce ifade edilmişti. Esnaf, şehir ve kasabalarda mal ve hizmet üretimi ile ilgili bir işkolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış fertlerin oluşturduğu mesleki örgütlenmeler (Genç 2000: 293) olarak belirtilmektedir. Esnaf ve zanaatkar birlikleri olarak ifade edilen Ahilik ise, Anadolu'da esnaf ve zanaatkar ve meslek sahipleri birliklerine verilen isim olarak tanımlanmaktadır (Çağatay 1996: 35). Ahilikteki temel ilke, bir zanaat veya meslek sahibi olmaktır. Büyük Türk ekonomisti ve sanat ustası Ahi Evren Mahmut ahlak, konukseverlik, yardımseverlik ve sanatın uyumlu bir bileşimi olan ahiliği organize ederek, Anadolu'daki Türk zanaat ve meslek hayatının milli kültür ve milli ekonomi boyutlu çerçevesini çizmiş olmaktadır (Çağatay 1996: 39). Ancak Osmanlı sosyal yapısındaki ahiliğin toplum, kültür ve ekonomi hayatına bu denli önemli fonksiyonelliği sözkonusu iken, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayan bu kesim, ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkan açmak, imalathane kurmak gibi konularda serbest değildi. Gedik denilen bir sınırlamaya tabi tutulan her türdeki esnaf ve zanaat kesimi 17. yüzyıl sonlarına kadar tariki futüvvet (mertlik, yiğitlik yolu) veyahut da tariki hırfet (esnaflık, zanaat yolu) diye tanımlanan toplulukları oluşturmuşlardır (Koçu 2002: 11). Ancak 18. yüzyılın başlarında toplumsal üretim faaliyetlerini gerçekleştiren bu kurumların yerine "esnaf loncaları"nın kurulması görülmüş (Koçu 2002: 11) olmakla birlikte giderek üretim ve çalışma hayatında ahilik anlayışından uzaklaşma gözlenir hale gelebilmiştir.

2.1.1. Osmanlı Toplumunda İşçi Hareketinin Doğuşu

19.yüzyıl dışı bağımlı Osmanlı ekonomisinde azınlıklara dayalı sermaye ve üretimde gelişme klasik tezgahlardaki istihdamı azaltıcı, gelişmiş tezgahlardaki istihdam hacmini de artırıcı bir etki yapmıştır. Bundan dolayı Osmanlıda bir işçi kesimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu

dönemde Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısındaki işçi kesimi güçsüz ve teşkilatlanmamış bir özellik taşımaktaydı (Yazıcı 1996: 89-90).

Sendikalar: II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte Osmanlı Devleti çalışma hayatında toplu iş ilişkileri ile ilgili düzenlemeler bulunulmamaktaydı. 10 Nisan 1885 tarihli Polis Nizamnamesi ile işçi teşkilatlarını ve işçi hareketleri yasaklanmıştır (Tokol 1997: 11). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı Devletinde iki sendikadan söz edilmektedir. Bunlar 1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti ve 1894'de kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir. Ancak Amele Perver Cemiyeti'nin gerçek anlamda sendika olmadığı görüşü sonradan yaygınlaşmıştır.

Osmanlı Devletinde ilk sendikaların yapılanmalarında loncaların rolü olmamış, loncaların kendi iç işleyişleri ve faaliyetleri, sanayileşmenin loncaların yıkılışı ile tamamlanması, Osmanlı sendikacılığını Batı sendikacılığından ayıran önemli unsurlardan birisidir (Tokol 1997: 12).

Osmanlı'daki sendikalaşmayı yasaklama açısından 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu da kamuya yönelik hizmet veren kuruluşlardaki örgütlenmeyi yasaklamıştır (Makal 1997: 291).

Toplu pazarlık: Osmanlı Devleti çalışma ilişkilerinde işçi ve işveren taraftarları arasında, çalışma koşullarının görüşmeler yoluyla belirlenmesini sağlayacak toplu pazarlık kurumu hakkında herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır (Makal 1997: 291).

Grev: Tatil-i Eşgal Kanunu, çalışma ilişkileri yönünde değerlendirildiğinde, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlığın kurumsallaşmasından sonra gündeme getirilmesi daha uygun olan grevler konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Yine bu kanunda, sendika ve toplu pazarlık kurumunun olmadığı şartlarda, greve gitmeden önce bir "uzlaştırma" sürecinden geçme şartı kabul edilmiştir. Sonuç olarak 20.yüzyıl başlarında Osmanlı çalışma hayatında sendikaların ve toplu pazarlığın kurumsallaşmadığı, grevler ve uzlaştırmanın ise belirli şartlar altında, en azından hukuksal varlıklarının kabul edildiği ve düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz (Makal 1997: 292).

2.1.2. Cumhuriyetten Günümüze Kadarki Dönemde İşçi Hareketinin Sosyolojisi

Çalışma hayatındaki bütün olumlu gelişmelere rağmen, gerçekte Osmanlıdan yeni Türkiye'ye, Türkiye'de işçi hareketlerinin bazı küçük gelişmeler göstermesine rağmen, 1960'lara kadar önemli bir hız kazanmadığı kabul edilir. Hatta, Türk sendikacılık hareketinin Batılı anlamda kurumsallaşma sürecine girmeye başlamasının 1960 sonrasında ortaya

çıktığı görüşü, bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından genelde kabul edilir.

Buna rağmen Türk işçi hareketi; I. Meşrutiyet'ten 1960'lara kadar uzun bir emekleme dönemi yaşamış ve I. Meşrutiyet ile 1960 arası ülkede yetersiz sanayileşme ve geri bir kentleşmeye dayalı olarak da yeterince gelişme gösterememiştir (Yazıcı 1996: 136).

1960 ile başlayan yeni dönemde, işçi kesimine sendikalaşma ve diğer alanlarda verilen haklar, işçi hareketlerinin güçlenmesinde etkili olmuştur. Fakat işçi hareketinin güçlenmesi, Türk-İş yapısı altında var olan sendikal birliğin parçalanması sürecini ortaya çıkarmıştır. Farklı sendikacılık anlayışları Türk-İş haricinde DİSK, MİSK ve HAK-İŞ gibi konfederasyonların oluşmasını ortaya çıkarmıştır.

1960 ile başlayan yeni dönemin hemen başından itibaren artan sendikalaşmaya ilaveten, yine aynı süreçte grev hakkının kazanılması ve bunun sonucunda greve gitme arasında yükselişin ortaya çıktığı gözlenmektedir.

1960-1980 döneminde 3 defa siyasal vesayet kurumu tarafından sisteme yeni bir düzen verilmesi amacıyla müdahaleler, Türk siyasal yapısının uzun dönemde en önemli istikrarsızlık kaynağını oluştururken, şehirleşme, sanayileşmeye dayalı gelişme ve sivil kurumlaşma önünde ciddi engellerden birisi noktasına gelmiştir.

1980 sonrasında, 1983 ve 1987 seçimlerinden sonra Türk işçi hareketinin önemi ve ağırlığı siyasi partilerce de hissedilmeye başlanması ve çalışma hayatı ile ilgili konulara kamuoyunun ilgisinin artışı gözlenmiştir.

1980 sonrasında Türk işçi hareketi bakımından çok önemli bir gelişme, 1989 ilkbahar işçi eylemleridir. Bu eylemlerin önemi iki yönlü değerlendirilir. Bunlardan birincisi 1980 sonrası ortaya çıkan ilk eylem olması, ikincisi ise eylem biçimleri olarak Türk işçi hareketi tarihinde pek görülmeyen yeni eylem türü özelliği taşımasıdır.

1990'lara kadar vesayetli demokrasi yapılanmasının temel özelliğini bünyesinde barındıran Türk sendikacılığı, 1990'lara gelindiğinde gerçek demokrasi talebi bu yükü sırtından atmak ister tarzında bir görüntü oluşturur.

1983-1995 sürecinde ortaya çıkan işçi eylemlerinin temel özelliği; aşağıdan (tabandan)yukarıya yönelmiş bir hareketlilik göstermesi ve 1980 öncesi ideolojik öğelerden temizlenmiş, yeni eylem türleri ile zenginleşmiş olmasıdır (Yazıcı 1996: 136-159).

Sonuç itibariyle, Türk toplumsal yapısı tarihsel süreç içinde demok-rasisini geliştirdiği ölçüde, sendikal faaliyetlerde zenginleşmeyi gösteren özellikler taşır hale gelmiştir.

2.2. Türkiye'deki Sendikal Hareketi Değişmeye Zorlayan Faktör-ler

Dünya sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru bir deği-şim sürecine girmişken, Türkiye konumuz itibariyle çalışma hayatı ve özellikle de sendikal faaliyet yönündeki bu değişmeden etkilenmektedir.

Türkiye'de "yeni anlayışların" tartışıldığı bu dönemde öncelikle sendi-kal faaliyetin "yeni anlayışlara" ihtiyaç duyduğunu gösteren mevcut yapı-sal sorunların neler olduğunu bilmek gerekir. Bu yapısal sorunların Tür-kiye'de sendikalar açısından önemli olan bazı tartışma noktalarını genel olarak üç başlıkta ifade edebiliriz. Bunlar; zor ve karmaşık sorunlar, yeni dünya düzeni ve bu düzenin Türkiye'ye dayatmaları, sendikaların kendi-lerinden kaynaklanan yetersizlikler olarak sayılabilir.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, toplumsal ve ekono-mik bakımdan çok sayıda sorunla birden baş etmek durumundadır. Ser-maye yetersizliği, işgücü fazlası, niteliksiz işgücünün çokluğu, yanlış po-litikalar ve her sahada devam eden denetimsizlik gibi pek çok sorun alanı başlıca meseleleri oluşturmaktadır. Bazı alanlarda sağlanan faydalar ve bazı gruplar için sağlanan haklar olsa da, toplumun her sahasında mey-dana gelen dualist yapı (ikili yapı) her türlü gelişme ve elde edilen her türlü hak için bir tehdit olabilmektedir. Yasal uygulamalar keyfi, hatta kanun dışı uygulamalarla işbirliği halindedir; demokratik yöntemler anti-demokratik yöntemlerle beraberdir; kayıtlı ekonominin yanıbaşında "ka-yıtsız ekonomi" işlemektedir. Özetle her sahada yasal bir dünya ile yasa-ları dikkate almayan bir dünya beraber yaşamaktadır. Türkiye'nin bu dualist (ikili) yapısının pek çok sorunun kaynağı olduğu da açık hale gelmiştir. Bu yapısal marazi durum, işsizlik gibi eğitimsizlik gibi yapısal meselelerle birleşince hem bireyler, hem de örgütler için oldukça acımasız bir düzen çalışmaya başlamaktadır. Sendikaların üzerinde hassasiyetle durup, düşünmek ve çözüm üretmek mecburiyetinde kaldıkları birinci sorun alanı "yapısal bozukluklar ve çelişkiler"dir. Bu ikili yapının oluş-turduğu olumsuz şartlarda sendikalar için güvenceli bir toplumun mey-dana getirilmesi zor gözükmektedir.

Buna göre Türkiye ekonomisinin yarısının kamuya ait olduğu ender rastlanılan ülkelerden birisidir. Bu durum sanayileşme çabasındaki bir ülkede özel kesimin yetersiz kalmasını ortaya çıkarabilmektedir. Devletin işveren sıfatıyla ekonominin yarısına sahip olmasının endüstri ilişkileri bakımından pek çok sorunu beraberinde getirdiği söylenebilir. Kamuda

kolayca örgütlenen bir kısım işçinin toplu pazarlığı ekonomik olmaktan ziyade, siyasal düşüncelerle sonuçlandırılmış; bu ise hem kamu işletmelerini hem de sendikacılık olgusunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Türk sendikacılığını olumsuz biçimde etkileyen iktisadi unsurlardan birisi de yaklaşık 20-25 yıldan bu yana süregelen yüksek enflasyondur. Üçlü komisyon tarafından belirlenen asgari ücretler veya işçi sendikalarının çabaları ile imzalanan toplu sözleşmelerdeki ücretler kısa bir zaman dilimi sonunda reel değerini yitirmektedir. Bir sonraki toplu pazarlıkta bu sıkıntılı durumu telafi etme uğraşları işçi-işveren ilişkilerinde yükselmektedir. Toplu sözleşmeler imzalandıktan sonra da iş uyuşmazlıkları devam etmektedir. Bazı işverenler de iş güvencesinin bulunmamasından dolayı çok sayıda işçinin işine son vermekte; bu ise, taşeronlaşma uygulamasının genişlemesine neden olmaktadır. Böylece enflasyon, işçi-işveren ilişkilerinde toplu pazarlık yapısını bozmasına ilaveten bir de dolaylı olarak taraflar arasında "güven bunalımı"nın doğmasına yol açıcı bir etki göstermektedir.

Türk sendikacılığını olumsuz manada etkileyen unsurlardan bir diğeri ise çoğulcu demokrasinin tüm kurumları ile işleyememesi ve dönem dönem kesintiye uğraması olarak belirtilebilir. Özgür sendikacılık olgusu ancak çoğulcu demokraside fonksiyonel olma özelliği taşıyabilmekte ve siyasal koşulların elverişliliği zemininde gelişme gösterebilmektedir (Kutal 1997: 258-259)

Diğer yandan sorunların çok ve karmaşık olması durumu her kesim için çözümleri güçleştirdiği söylenebilir. Örneğin işsizlik sadece ekonomideki yapısal değişmeden kaynaklanan bir mesele değil, nüfus artışı, göçler, yanlış ekonomik politikalar, kredi ve faiz uygulamalarının getirdiği tıkanıklıklar, kısa süreli sermaye hareketleri gibi pek çok unsurla bağlantısı olan ve çözümü zor bir konudur. Bu sorundan dolayı kayıt dışı ekonomi kolaylıkla büyümektedir. Büyüyen kayıt dışı ekonomi ise kayıtlı ekonomideki istihdamın pahalı olmasına, ücret yapısının bozulmasına ve sosyal ekonomik anlamda da toplumda kargaşa ortamını oluşturabilmektedir. Buna bağlı olarak gelir dağılımı ve ücret yapısının bozulması sonucunda, örgütlü kesimde ancak ücret pazarlığına yönelik faaliyetlere yönelebilmektedir. Bu durum ise sendikaların toplumsal rollerini zayıflattığı gibi, "ücret sendikacılığı" gibi kriterlerle de karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Türkiye'de iç içe geçen sorunlar ve çelişkiler, sendikaların varlığını devam ettirme ve etkinlik kazanma mücadelesini güçleştirdiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Fakat yukarıda belirtilen sorunların, yasal bir

toplum düzeni isteyen ve "toplumsal uzlaşmanın önemine inanan" bütün toplumsal partnerler için ortak mesele olduğu ifade edilebilir.

Dünyadaki sanayi sonrasına geçiş sürecinde ortaya çıkan yapısal sorunlar özellikle de değişen ekonomik koşullar, Türkiye'yi yeni dayatmalarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni dönem pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de işletmeler için düşük maliyeti, yüksek verimlilik sağlayıcı arayışları ve örgütlü kesim üzerinde ücretliler konusunda baskıları artırmaktadır.

Bu alan işçiler, sendikalar, işverenlerin beraberce çözüm üretmeleri gereken bir alan olarak gözükmektedir. Fakat bunun için öncelikle taraflar arasındaki güvenin ve ilişkilerin gelişmiş olmasına ihtiyaç vardır. Ancak, Türkiye'de endüstri ilişkileri sisteminde daha çok "kutuplaşma"dan söz edilebilir. Bu kutuplaşmaların giderilmesi ya da azaltılması için ulusal ve işletmeler seviyesinde kurum ve mekanizmaların eksikliği de gözönündedir (Koray 1996: 88-90).

Bütün bu anlatılanlar ışığında Türkiye çalışma hayatının en önemli unsuru olan sendikacılık, var olan sorunları bizi Türk sendikacılığının bir model olma özelliğinin bulunmadığı noktasına götürür. Türk sendikacılığı Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1945) siyasal rejimin otoriter yapısı nedeniyle ciddi bir varlık gösterememiş veya yasaklanmıştır (1938-1945). 1947'den bu yana kanuni bir muhtevaya sahip olan Türk sendikacılığı yukarıda ifade edilen olumsuz şartlar içinde varlığını devam ettirmiştir (Kutal 1997: 259).

Yeni üretim ve yeni iş organizasyonunun yaşadığı süreçte Türkiye'deki işletmeler ve sendikalar, bu yeni şartların değişimi zorlamaları karşısında ortaya çıkacak sorunları aşmada kullanacağı yöntemleri belirleme ihtiyacı bulunmaktadır. Buna göre sorunları aşma konusunda sosyal diyalog, kurumlaşan ilişkiler, gelişen demokrasi gibi başlıca faktörleri ifade edilebilir.

SONUÇ

18. yüzyılda başlayıp etkilerini ağırlıklı olarak 19. yüzyılda gösteren sanayi ihtilali Batı Avrupa toplumsal yapısında radikal bir değişime yol açmıştır. Bu değişim olgusu Batı Avrupa'nın kendine özgü sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan bir takım kavramlar üretmiştir. Bunlardan birisi sendika kavramıdır. Sendika, Batı Avrupa'daki yapısal değişim sonucu sınıflı bir toplum yapısı ile bir içiçe olma özelliği taşır.

Batı Avrupa'daki bu yapısal değişim dalgası dünyadaki diğer toplumları çeşitli düzeylerde etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'nin

sosyo-kültürel özellikleri Batı Avrupa sosyo-kültürel yapısı ile birebir benzerlik taşımadığından dolayı sanayileşme ile ilgili kavramlarda da farklı algılamalar sözkonusudur. Örneğin sendika olgusunun gelişim süreçleri farklı olduğu için kelime aynı olsa da muhteva yönünde kuşkusuz farklılık içerir. Sanayileşme olgusunun Batı toplumu ile Türkiye arasındaki sosyo-kültürel benzeşmezliğinden dolayı bu toplumlar üzerinde aynı etkiyi yapması da mümkün görülmemektedir. Diğer taraftan Batı, sanayi sonrası toplumsal yapı özelliklerini hızla bünyesinde barındırırken, Türkiye geleneksel, sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplum yapısı (geçiş toplumları da dahil) özelliklerini içeren bir nitelik arz eder halde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA.

- ARON, Raymond: **Sanayi Toplumunu**, Türkçe: E.Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul 1997.
- AVCILAR, Suna Başak: **Türk Sosyal Bilimlerinin Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- BARCAN, Ömer Lükfi: **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Toplu Eserleri, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan: **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
- CEM, İsmail: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970.
- COŞKUNER, Ayşe: **İşyerinde İletişim**, Türk Harb-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara 2001.
- DUNCAN, Graeme: **Democracy and the Capitalist State**, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- EKİN, Nusret: **Endüstri İlişkileri**, 6.Basım, Beta Yayınevi, İstanbul 1994.
- _____, "Türkiye'de Yeni Çağa Doğru İstihdamda İki Defa Sıçramalar", **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Ocak 2001.
- GALBRAITH, John Kenneth: **The New Industrial State**, Houghton Mifflin Company, Boston, USA, 1967.
- GENÇ, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötügen yayınları, İstanbul 2000.
- GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım**, 2.Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul 1994.
- GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özer-Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara 2000.
- KIZILÇELİK, Sezgin-ERJEN, Yaşar; **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Göksü Matbaası, Konya 1992.

Kamu-iş; C: 7, S: 2/2003

- KORAY, Meryem; "Değişen Bir Dünya ve Sendikalar İçin Bazı Tartışma Noktaları", **MESS Mercek Dergisi**, İstanbul, Nisan 1996.
- KUTAL, Metin; "Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri", **Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Ankara, Haziran 1997.
- MAKAL, Ahmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelişme İlişkileri (1850-1920), Türkiye Gelişme İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- ORTAYLI, İlber; "Türkiye'yi Yeniden Düşünmek", **Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri 6. İstişare Toplantısı**, Hak-İş Konfederasyonu, Ankara 1996.
- POLOMA, Margaret M.; **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Çev.: Hayriye Erbaş, Gündoğan yayınları, Ankara 1993.
- SPITZ, Davit; **Anti Demokratik Düşünce Şekilleri**, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul 1994.
- TOCQUEVILLE, Alexis de; **Amerika'da Demokrasi**, (Çev.: İhsan Sezal-Fatoş Dilber), Yetkin yayınları, Ankara 1994.
- TOKOL, Ayşen; **Türk Endüstri İlişkiler Sistemi**, Ezgi Yayınları, Bursa 1997.
- TÜBA Ajans; **Enformal Sektörde Çalışma (I)**, Türk Harb-İş Sendikası Aylık Yayın Organı, Sayı: 191, Ankara, Ağustos 2002.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; **Sanayi Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın**, Töre Yayınları, No: 54, Ankara 1981.
- ÜLGENER, Sabri F.; **Zihniyet ve Din**, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- YAZICI, Erdinç; **Osmanlıdan Günümüze Türk-İşçi Hareketi**, 2.Basım, Ankara 1996.